

Якось непомітно, але відчутно нещодавно у нас підскачили ціни на різні товари, зокрема на життєво важливі продукти. Серед деякої частини людей і навіть у пресі можна почути застереження щодо нового голоду, який може виникнути незабаром.

Хочеться з впевненістю сказати: "Голоду не буде!" Запорука цього — незалежність України.

Хай тіні наших предків ніколи і ніким з нас не будуть забутими.

1. Бринза І. "Я помирав коло хліба" (Спогади про голод 1933 р.). — К., 2000, № 1—2. 2. Голод 1932—1933 рр. В Україні. Інформаційний збірник мовознавства, освіти. — К., 1993, № 5. 3. Жулинський М. Газета "Урядовий кур'єр" 1993, 9 вересня. 4. Колективізація і голод в Україні 1929—1933 років. Збірник документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1992. — с.416. 5. Конквест Р. Всесвіт, 1990, № 1—2. — С. 156. 6. Кульчицький С. 33-й рік: Чи потрібна пам'ять про голодомор українському суспільству. // Політика і час. — 1993, № 11—12. 7. Лук'яненко Л. Пам'ятаймо процес. До 70-річчя голодомору 1932—1933 рр.: Голод і українське питання // Українська культура. — 2002, № 9. 8. Маняко Г. Писанка. — 1994. — Ч. 1(8). — С. 24. 9. Мейс Джеймс. Сучасність. — 1993, №4. — С. 150. 10. Нелін М. Освіта України. — 2000, 21 червня. 11. Цвенгрош Г. Бюлетень АРІ, 2003, № 5, ст. 18. 12. Цвенгрош Г. Молода Галичина, 1992, 1 вересня.

М.В. Ленська*, Г.В. Сергієнко**

*Криворізький технічний університет,

**Запорізький державний університет

“ВЕЛИКА СЕЛЯНСЬКА ПОРУХА”: ГОЛОДОМОР НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

© Ленська М.В., Сергієнко Г.В., 2003

На підставі друкованих джерел пояснена трагедія селянства Дніпропетровщини наприкінці 20-х — першій половині 30-х років, коли його насильницьки примусили виконувати загальносоюзні партійні плани будівництва соціалізму, головними складовими яких стала індустріалізація та колективізація. Аналізуються специфічні форми саботажу колгоспного будівництва у промисловому регіоні та негативні наслідки перемоги радянської влади у боротьбі з українським селянством.

Без перебільшення голодомор 30-х років — найжахливіша сторінка новітньої історії України. За радянських часів дослідження на цю тему були під заборонаю, але в останні півтора десятиріччя вийшло чимало літературних творів, наукових досліджень [1, 7, 11] документів і матеріалів [1, 2, 6, 9], які, доповнюючи одне одного, складають повну уяву суспільно-політичного життя того часу. У січні 1990 р. ЦК Компартії України прийняв постанову "Про голод 1932—1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів", де вперше була дана політична оцінка злочину і названі безпосередні винуватці.

У цій статті ми поставили за мету на підставі друкованих джерел розкрити трагедію селянства нашого краю, а саме Дніпропетровщини та Кривбасу, колиски козацтва, місця, з

якого стартував Б.Хмельницький у переможній боротьбі проти поляків за незалежну українську державу і національну гідність, а Й. Сталін наказав перетворити на край руди й металу, з яких кувалася зброя проти “світового імперіалізму”.

Знайомство з історичною та краєзнавчою літературою наводить на думку, що науковці розглядають трагічні події двох десятиріч між світовими війнами, відомими як соціалістичне будівництво, поодинці — окремо індустріалізацію, і окремо колективізацію як складові моделі нового суспільства. На прикладі Дніпропетровщини можна простежити взаємовпливи одне на одного, адже ця степова земля мала величезні природні багатства як на землі (чорнозем), так і під землею (залізна, марганцева і уранова руда), особливо у межах Криворізького басейну. Не випадково видатний партійний діяч В.Я. Чубар писав : “У подальшому піднесенні Криворіжжя зацікавлені всі. Це розуміє кожний свідомий пролетарій”.[10, 1.12.1925.] Але найбільше це розуміло саме високопоставлене радянське керівництво. Ось чому сюди один за одним приїздять С. Орджонікідзе, Г. Петровський, С. Косіор, В.Постишев та ін.

Розбудова Кривбасу потребувала величезних коштів, робочих рук, продовольства тощо. Не було нічого і взяти було ніде, окрім... як пограбувати навколишніх селян, що споконвіку працювали на цій родючій землі.

Генеральний секретар ЦК КП(б)У С.В. Косіор, виступаючи 4 лютого 1930 р. у Харкові на загальноміському партактиві, поставив перед комуністами завдання протягом весняної посівної кампанії 1930 р. цілком колективізувати усі степові округи [1, 26]. Це на два роки випереджало партійні плани, викладені у постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. “Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву”, де для України цей термін визначено навесні 1932 р.

Щоб легше було залізти у комору селянина, у цей же час була проведена адміністративно-територіальна реформа 1930—1932 рр. На наш погляд, вона теж мало досліджена саме під кутом зору прискорення колективізації заради індустріального стрибка.

Відповідно до реформи Кривий Ріг і залізорудний басейн увійшли до складу Дніпропетровської області, а Криворізькій міській раді тепер підпорядковувалися усі сільради Криворізького району [8, 66—67]. Розпочалося створення величезного промислового монстра, що пожирав усе навколишнє. Відбувався грубий тиск на селян. Їх насильницьки об’єднували у колгоспи і ставили такі завдання, які вони потенційно не в змозі були виконати. Навіть ті селяни, що надавали перевагу колективному господарюванню, вже після перших жнив зрозуміли, що надто високі норми хлібоздачі залишають їх з таким мінімальним прибутком у розмірі 300—400 г хліба на трудовдень, який не дає можливості прогодуватися. Утримувати власну худобу теж стало майже неможливо, бо всі пасовиська стали колгоспними, і тому косили траву по узбіччі доріг. Загнані у глухий кут і пограбовані селяни почали шукати інших джерел існування. Багато хто з них подався на рудники до Кривого Рогу, щоб отримати статус робітника і таким способом звільнити родину, яка все ж таки продовжувала займатися сільськогосподарською працею, від податків. Але це був тимчасовий вихід з становища. 1932 р. тих криворізьких робітників, які не повністю порвали з сільським господарством, також обклали нормами хлібоздачі. Це

спонукало багатьох людей розпродувати майно і вирушати на пошуки щастя до інших регіонів Радянського Союзу.

Ті селяни, що залишилися на рідній землі, чинили прихований опір радянській політиці колективізації. Колгоспні бригади щоранку обходили двори й примушували селян до роботи. Ті збиралися довго і приходили на лани занадто пізно і то не стільки працювати, скільки робити вигляд, бо знали, що все одно працюють задарма і на трудовень отримують мізер або “умовні палички”. Селянин, який раніше працював від сходу до заходу, тепер втратив бажання працювати за абстрактні “трудооддиниці”. А безладдя й некомпетентність керівництва просто приголомшували і в селян опускалися руки. Почався падіж усупільненої худоби у колгоспах внаслідок поганого годування та догляду. Обставини і злидні змусили селян різати власних продуктивних тварин. Чисельність худоби та коней за 1929 рік катастрофічно знизилась на 70 %.

Результат не примусив довго чекати. З 1929 р. злидні на сільському Криворіжжі почали невпинно зростати. Це негайно відгукнулося у місті. З середини 1929 р. у Кривому Розі була введена карткова система на основні продукти харчування. Але Криворізький міськом КП(б)У не відмовився від прагнення провести колективізацію “кавалерійською атакою” [1, 26]. Тому є багато доказів і свідчень. Майбутній журналіст Ю.С. Семенко, що народився 1920 р. на Криворіжжі і в десятирічному віці висланий з батьками на Соловки, видав на еміграції книгу, в якій доводить багатьма свідченнями, що психологію українського селянина ламали, а його самого фізично знищували тортурами голоду [2]. Про це йдеться і в народній книзі-меморіалі “33-й : голод”, де спогадам свідків про події на Дніпропетровщині присвячено майже півста сторінок [9, 167—209].

Навіть такий визнаний революціонер, союзний нарком промисловості Г.К. Орджонікідзе, який прибув на Криворіжжя від Політбюро ЦК ВКП(б), повідомляв Й. Сталіну, що у Криворізькому окрузі колективізацію “закручено по-звірячому” [2, 27].

За невиконання планів хлібозаготівель 1931 р. на села Криворізького району обрешено репресивні заходи : керівників колгоспу та членів правління знімали з посад, виключали з партії, засуджували до позбавлення волі, а в рядових колгоспників робили масові труси та обшуки й вилучали усе до зернини. Механізм сталінського терору набирав оберти. Невпинно насувався голод. Виснажені люди почали гинути від супутників голоду: гострих інфекційних захворювань, отруєнь тощо.

Місцева влада першою зрозуміла, що це є загрозою індустріалізації, але столичне керівництво до цієї трагедії ставилося байдуже, оцінюючи її як своєрідний саботаж генеральної лінії партії на індустріалізацію і “до половини лютого 1933 р. не тільки ніхто не звертав уваги, але вважалося непорядним на це реагувати” (М. Хотаєвич, секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У) [2, 405].

Центральна влада повернулася обличчям до регіональної проблеми голоду, коли смертність у деяких селах почала набирати загрозливих розмірів. Наприклад, у селі Варварівці на новому цвинтарі за дві весни поховали селян більше ніж на старому кладовищі за двісті років. Почали з’являтися факти канібалізму. З низів до вищого керівництва по інстанціях направляли звіти про кількість населення, ураженого голодом. Із даних сорока

сільських районів області ми проаналізували три, що оточують Кривий Ріг, і дійшли висновку, що колгоспники більше потерпіли від голоду, ніж одноосібники [1, 411—412].

Назва району	Кількість уражених пунктів	Колгоспники			Одноосібники			Разом		
		Кількість голодуючих сімей	Кількість опухлих	Кількість померлих	Кількість голодуючих сімей	Кількість опухлих	Кількість померлих	Кількість голодуючих сімей	Кількість опухлих	Кількість померлих
Софіївський	9	92	268	3	2	5	—	94	273	3
П'ятихатський	5	166	436	40	3	24	4	169	460	44
Криворізький	4	5	31	—	3	49	3	8	50	3

Крім того, впадає у вічі, що Криворізький район, який був підпорядкований Криворізькій міськраді, не так страждав від голоду, як сусідні. Хоча у самому місті ситуація була вкрай критичною. Вже 1932 р. смертність сягала 136 % порівняно з минулим, а народжуваність зменшилася на 15 %. Природний приріст становив усього 54 % від 1931 р. Ці негативні тенденції посилювалися у 1933 р. У березні 1933 р. до Наркомату постачання СРСР та ЦК КП(б)У надійшла доповідна записка Дніпропетровського обкому КП(б)У, де йшлося про те, що особливо важке становище склалося у Криворізькому залізничному басейні. У лютому там не отримали ні цукру, ні рибпродуктів, ні жирів. По всіх промислових підприємствах існувало недодавання робочим та службовцям продуктів за установленними нормами [1, 464—465].

Така ситуація погрозувала обернутися катастрофою при виконанні партійних планів індустріалізації на Криворіжжі. А вони були такі ж надмірні, як і у галузі колективізації, про що свідчить таблиця:

Роки	План видобутку руди, тис. т	Фактична кількість видобутої руди, тис. т
1924—1925	Дані відсутні	12914
1932 (кінець першої п'ятирічки)	106250	79310

Незважаючи на всі форми змагання та партійні й адміністративні заходи, план першої п'ятирічки по видобутку залізної руди у Кривбасі не був виконаний майже на третину. Та і як голодні й виснажені люди могли його виконати?

Голод негативно вплинув на демографічні процеси в області, про що свідчать дані таблиці [1, 73]:

Рік	Зареєстровано		Природний приріст
	народжень	смертей	
1927	1 184.4	522.6	661.8
1928	1 139.3	495.7	643.6
1929	1 081.0	538.7	542.3
1930	1 023.0	538.1	484.9
1931	975.3	514.7	460.6
1932	782.0	668.2	113.8
1933	470.7	1.850.3	-1 379.6
1934	571.6	483.4	88.2
1935	759.1	341.9	417.2
1936	895.0	361.3	533.7

Це, своєю чергою, негативно позначилося на обороноздатності країни, трудових ресурсах, генофонді нації тощо. Оскільки у 30-х роках переважало сільське населення, то й смертельний удар насамперед прийшовся по ньому. Партійне керівництво навіть не приховувало цього. Секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М.М.Хатаєвич відверто заявив : “Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну” [2, 220].

Минуло трохи більше півстоліття, і життя у черговий раз довело, що будь-яка нежиттєздатна система раніше чи пізніше гине.

1. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Упор. Р.Я. Пиріг та ін. — К.: Політвидав України, 1990. 2. Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищення Москвою українського селянства / Упор. Ю.С. Семенко. 2-е вид., доп. — Дніпропетровськ—Мюнхен: 1993. 3. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917- 1937. Зб. док. і матер. у 3-х т. — Т.2. Здійснення суцільної колективізації на Україні. 1927—1932 рр. — К.: Наукова думка, 1965. 4. Історія селянства Української РСР. У 2-х т. Т. 2 Від Великого Жовтня до наших днів. — К.: Наукова думка, 1967. 5. Історія Української РСР. У 8-ми томах 10 кн. / Під ред. А.Г. Шевелева. — Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921—1941). — К.: Наукова думка, 1977. 6. Колективізація на Україні. 1929—1933: Зб. док. і матер. (Упор. Г.М. Михайличенко, С.П.Шаталіна.) — К.: Наукова думка, 1992. 7. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. — К.: Либідь, 1993. 8. Кривому Рогу 200. Історико-економічний очерк. — Днепропетровск: Промінь, 1975. 9. 33-й: голод: Народна книга-меморіал./ Упор. Л.Б. Коваленко, В.А.Маняк. — К.: Радянський письменник, 1991. 10. Червоний гірник. Орган Криворізького МК КП(б)У та міської ради депутатів трудящих Дніпропетровської обл. 11. Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. — К.: Політвидав України, 1990.